

УДК 811.111'366

**МЕТАКОНЦЕПТУАЛЬНА ДЕРИВАЦІЯ ПОХІДНИХ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ
(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ІННОВАЦІЙ)**

Гармаш О.Л., д. філол. н, доцент,
завідувач кафедри англійської філології
та методики викладання англійської мови
*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

У статті проаналізовано лінгвоментальні процеси, що корелюють явище концептуальної деривації похідних вторинної номінації за допомогою морфологізованих метаконцептів. Основна увага сфокусована на висвітленні сутності механізму метаконцептуальної деривації, визначенні поняття «морфологізований метаконцепт», аналізі ролі морфологізованих метаконцептів у процесах концептуальної деривації. У роботі на матеріалі англійських інновацій ілюструються процеси вербалізації концептів, утворених за моделями метаконцептуальної деривації. Результати дослідження доводять, що лексикалізація складного концепту відбувається за тим самим принципом, що й утворення морфологізованого метаконцепту. Під час такого перетворення практично відбувається остаточне злиття інформаційного контенту, кластерної структури складників консолідованого концепту. Крім того, у структурі сформованого лексикалізованого концепту можуть з'являтися нові форматичні варіанти його вербальної експлікації.

Ключові слова: *лексикалізований концепт, морфологізований метаконцепт, концептосистема, неологізм, аббревіатура, афікс.*

В статье проанализированы лингвоментальные процессы, коррелирующие явление концептуальной деривации производных вторичной номинации с помощью морфологизированных метаконцептов. Основное внимание сфокусировано на освещении сущности механизма метаконцептуальной деривации, определении понятия «морфологизированный метаконцепт», анализе роли морфологизированных метаконцептов в процессах концептуальной деривации. В работе на материале англоязычных инноваций иллюстрируются процессы вербализации концептов, созданных по моделям метаконцептуальной деривации. Результаты исследования показывают, что лексикализация сложного концепта происходит по тому же принципу, что и образование морфологизированного метаконцепта. В ходе такого преобразования практически происходит окончательное слияние информационного контента кластерной структуры составляющих консолидированного концепта. Кроме того, в структуре сложившегося лексикализированного концепта могут появляться новые форматические варианты его вербальной экспликации.

Ключевые слова: *лексикализированный концепт, морфологизированный метаконцепт, концептосистема, неологизм, аббревиатура, аффикс.*

Harmash O.L. METACONCEPTUAL DERIVATION OF SECONDARY NOMINATIVES (BASED ON ENGLISH-LANGUAGE INNOVATION)

The article analyzes the lingvo-mental processes that correlate the phenomenon of conceptual derivation of secondary nominatives with the help of morphological metaconcepts. The main attention is focused on the mechanism of metaconceptual derivation, the definition of «morphologised metaconcept», the analysis of the role of morphological metaconcepts in the processes of conceptual derivation. It was found, that complex consolidated concepts that arose because of lexicalized concepts, as a rule, begin to be used very quickly in a more economical (short) version, that is, they form their own variants forms. Such «packaging» of voluminous communication units allows us to observe the transformation of complicated concepts into lexicalized structures. The results of the study prove that the lexicalization of a complex concept, formed because of the mental association of the components of the lexico-syntactic lingvo-mental unit, takes place on the same principle as the formation of a morphological metaconcept, based on the metacognitive model of affixation. This is due to the homogeneity of the original lingua-mental material.

The processes of verbalization of concepts, formed on models of metaconceptual derivation, are illustrated in work on the material of English-language innovations. The results of the study prove that the lexicalization of a complex concept takes place on the same principle as the formation of a morphological metaconcept. In the course of such a transformation, the final merger of the informational content, the cluster structure of the constituent parts of the consolidated concept is proceeding. In addition, in the structure of the already formed lexical concept, new versions of its verbal explication may appear. The examples presented by us also illustrate the possibility of incorporating lexicalized concepts, formed from the complex concepts, in the process of further derivational interaction with morphological metaconcepts by affixal metacognitive models. Again, this closely follows the close interaction of the cognitive, metacognitive and verbal levels of the modern English-speaking lingvo-mental environment.

Key words: *lexical concept, morphological metaconcept, conceptual system, neologism, abbreviation, affix.*

Крізь призму сучасного лінгвокогнітивного підходу мовознавство поповнюється фундаментально новою інформацією не тільки про функціонування мови, але й про власне людське знання, що й забезпечує динамічний розвиток людства у всіх його сферах. Фонд антропоцентричних знань постійно зростає, його значна частина потребує свого мовного вираження. Очевидним стає і те, що концептосистема англійської мови перебуває у постійному русі. Під таким «рухом» можна розуміти процеси, що відбуваються з її інформаційними складниками, а саме: породження, переродження, акумуляція, перерозподіл, взаємодія, компонування тощо. Тим самим до числа **актуальних** питань когнітивної лінгвістики належить ментальна репрезентація одиниць різних рівнів мовної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що головними формами втілення концепту виступають слово і словосполучення [8], проте перелік мовних засобів, здатних бути вербалізаторами концептів, є значно ширшим і охоплює практично всі рівні системи англійської мови [2; 3]. При цьому нижнім мовним рівнем, що репрезентує концепти, за свідченнями дослідників, є морфологічний [10]. З приводу цього слід зазначити, що когнітивний підхід до дослідження словотвірного моделювання, що ґрунтується на принципі мовної експлікації фрагментів досвіду людини, застосовувався у працях І.В. Андрусяк, Н.А. Беседіної, М.М. Болдирева, С.А. Жаботинської, О.С. Кубрякової, А.Е. Левицького, Л.О. Манерко, О.М. Позднякової, М.М. Полюжина та ін., проте метакогнітивний рівень творення та перетворення лінгвоментальних одиниць досі перебуває поза увагою дослідників.

Мета нашої роботи полягає у встановленні метакогнітивних процесів, що корелюють явище концептуальної деривації похідних вторинної номінації за допомогою морфологізованих метаконцептів. Конкретними завданнями при цьому постають: інтерпретація механізму метаконцептуальної деривації; визначення поняття «морфологізований метаконцепт»; аналіз ролі морфологізованих метаконцептів у процесах концептуальної деривації; ілюстрація процесів вербалізації концептів, утворених за моделями метаконцептуальної деривації. Оскільки сама система знань людини є складною багатовимірною структурою, що характеризується самоподібною вкладеністю, то дослідження ролі морфологізованих метаконцептів в аспекті безпосередніх взаємозв'язків з лексикалізованими компонентами знання, що репрезентується

у процесах метаконцептуальної деривації, вважаємо доцільним проводити шляхом поєднання лінгвокогнітивного підходу та базових теорій фрактальної геометрії.

Насамперед слід відзначити, що *афіксальна деривація* являє собою процес творення нового складника лінгвоментального середовища, що виникає внаслідок гетерогенної концептуальної деривації, вихідним матеріалом для якої слугують морфологізований метаконцепт та лексикалізований концепт. Як свідчать результати наших попередніх досліджень [5; 6; 7; 18], *морфологізовані метаконцепти* являють собою специфічні компоненти метазнання, які не вербалізуються самостійно, оскільки функціонують на метакогнітивному рівні лінгвоментального середовища. Їх відтворення на вербальному рівні уможливорюється лише процесами консолідації з лексикалізованими концептами або біфункціональними концептами.

Отже, морфологічні одиниці дериваційного характеру утворюють на ментальному рівні особливу сукупність антропних знань про принципи оформлення особливого типу знання – «метазнання» [12], що відбувається завдяки дії «метакогнітивних процесів» [19]. Складниками метазнання насамперед є моделі, що належать до сфери точних наук (за якими відбувається наповнення моделі конкретними числами шляхом підстановки компонентів), а також моделі творення нових одиниць спілкування. Отже, складниками метазнання, з одного боку, виступають метакогнітивні **моделі** системи концептуальної деривації (напр., аббревіація, контамінація, телескопія, афіксація), а з іншого боку – метакогнітивні **конституенти**, представлені морфологізованими метаконцептами (напр., *INFO-*, *NANO-*, *WEB-*).

Тим самим концептуальна деривація являє собою когнітивний процес, який через об'єднання концептів, наявних у концептуальній системі особистості, забезпечує появу нових структур знання [1, с. 503]. Отже, тоді як за концептуальною деривацією відбувається утворення похідних концептів різного формату, *метаконцептуальна деривація* являє собою явище консолідації морфологізованих метаконцептів з лексикалізованими концептами за афіксцентричними моделями (афіксацією, афіксоскопією, афіксоскладанням).

Аналізуючи роль морфологізованих метаконцептів у процесах афіксальної консолідації з лексикалізованими концептами, що мають вторинну форму вербальної експлікації (акроніми, аббревіатури тощо), зазначимо, що під вторинною формою вербальної експлікації маємо на увазі стійкий

результат зміни інформаційного наповнення такого кластеру концепту, як «форматичні варіанти». Тобто механізми ментального декодування лексикалізованої форми відтворення змісту одиниці лексико-синтаксичного типу не викликають труднощів у носіїв мови. З фрактальної точки зору такі одиниці фактично являють собою варіанти інформаційного контенту кластеру «форматичні варіанти» складного концепту. Вони виникають унаслідок дії механізму економії лінгвоментальних зусиль, що корелюється принципом збалансованості енергії ментального континууму. Такі одиниці у традиційній лінгвістиці іменуються похідними вторинної номінації і дають змогу значною мірою раціоналізувати лінгвальний ефір вербоцентричної інформації.

Насамперед розглянемо лінгвальні особливості одиниць такого типу. На перший погляд, одиниці синтаксичного типу, набувши нової форми, не залучаються до подальших епідигматичних процесів. Проте узуалізація нового форматичного варіанта, супроводжуючись витісненням попередньої синтаксичної форми, фактично призводить до лексикалізації концепту. Таким чином, на вербальному рівні стає словосполучення починає функціонувати як лексична одиниця.

В утворенні нової форми одиниці синтаксичного типу разом із графіко-фонетичною конденсацією (скороченням) відбувається і семантична конденсація (значення всієї вихідної одиниці концентрується в новій нерозчленованій формі). У сучасній англійській мові спостерігаються випадки еліптичного скорочення не тільки бікомпонентних, але й полікомпонентних словосполучень і навіть цілих речень [11, с. 28], наприклад: *car body repair shop = body-shop*.

Так, **акронімія** являє собою скорочення словосполучення, фрази або виразу через відділення перших букв кожного слова і подальшого їх злиття. Дослідники зазначають, що творення таких одиниць спричинюється перш за все «прагненням комунікантів скоротити складні найменування, форма яких суперечить цілісності та єдності їх номінативної функції» [13, с. 141]. Слід зазначити, що у процесі подальшої афіксальної деривації частіше включаються саме акроніми, оскільки мають особливу форму відтворення – у графіко-фонетичному плані імітують слово.

Актуальність позначуваного складника ментального фонду носіїв мови з одного боку, та «надмірна вага» форматичної оболонки мовних сполук синтаксичного типу з іншого, призводить до відповідної реакції ментальної системи людини на переван-

таження та провокує включення механізмів «архівзації» – більш економного вираження.

Таким чином, у процесі творення аббревіатур носії мови керуються, передусім, потребами у створенні комунікативно зручних і водночас інформативних одиниць. Відтак менша кількість складових компонентів у структурі аббревіатур та акронімів сприяє, на думку вчених, продуктивному використанню утворених ними структур [4, с. 10; 15, с. 209]. Насамперед розглянемо докладніше дію механізму утворення вторинного вербального коду за акронімією. Ця метакогнітивна модель сприяла утворенню таких інновацій, як: *NEET* (From the phrase *(Not in employment, education, or training)*), *BIY* (*Buy-it-Yourself*), *MOUT* (*Military operations in urban territory*), *TEOTWAWKI* (*The End Of The World As We Know It*), *vuca* (*Volatile, uncertain, complex, and ambiguous*), *CHAOS* (*Can't have anyone over syndrome*) тощо.

Слід зазначити, що утворення нового концепту при цьому не відбувається. Ці випадки демонструють перетворення концепту, під час якого всі інформаційні складники вербоцентричних кластерів вихідного концепту набувають нового формату, що відповідає принципам організації лексикалізованих концептів, тобто лексикалізується.

Трапляються і нетипові випадки творення акронімів. Аналізуючи процес утворення мовної одиниці **SPIN** (From the phrase **Small Plot Intensive**), що позначає інтенсивну методику отримання значного врожаю сільськогосподарських культур на мінімальних площах, поряд із традиційним поєднанням ініціальних літер лексичних складників синтаксичної сполуки можна спостерігати і додавання бінарної ініціальної літерної комбінації **SPIN** (<*Intensive*). Цей флуктуаційний випадок пояснюється свідомим бажанням людини закодувати інформацію в лексикалізованій формі за відповідними фонетичними характеристиками.

Прикладом процесу творення акроніма та одночасного набуття ним комбінованого формату графічної експлікації (великими і малими літерами) може слугувати акронім *Elf*, який виник у зв'язку із глобалізацією англійської мови. Акронім являє собою скорочену форму одиниці синтаксичного типу (*English as Lingua Franca*). Ця інновація позначає таку форму англійської мови, що може слугувати засобом спілкування людей, як правило, інтернет-користувачів, незалежно від того, яка мова є для них рідною. Тобто *Elf* – це мова, повністю зрозуміла під час спілкування між людьми будь-якої національності. Їй у жартівливому контексті протиставляються «американська англійська» і «англійська англійська» [16, р. 12].

Останнім часом, як, до речі, і у попередні роки, виникає ціла низка «екологічних» акронімів. Прикладами таких форматичних інновацій можна вважати *NOTE* (*Not over there, either*), що позначає безкомпромісне ставлення до будівництва у певній місцевості, *BANANA* (*Build Absolutely Nothing Anywhere Near Anything*) на позначення радикально-екстремістського ставлення до будівництва.

Надалі розглянемо аббревіацію як метакогнітивну модель лексикалізації концептів. Дослідники розглядають аббревіацію як частину загальної тенденції мов до компресії засобів вираження інформації [14, с. 190]. Як і за акронімії, за аббревіації також виникає тільки нова форма вихідної одиниці. Протягом усього періоду дослідження аббревіація одностайно визначалася науковцями як спосіб словотворення.

Абревіатури так само утворюються шляхом відділення та складання ініціальних літер кожної лексеми-компонента, словосполучення, фрази, виразу тощо. Проте їх новий форматичний варіант не «імітує» лексичні одиниці, а форма їх графічного відтворення має лише прописний характер. Аббревіації найчастіше піддаються багатокомпонентні терміни, наприклад, *EBRD* (*European Bank for Reconstruction and Development*), *MTFS* (*Medium-Term Financial Strategy*), *ERP* (*enterprise resource planning*) тощо. Надалі (у плані активності) форматичні інновації-аббревіатури практично витісняють ті словосполучення, що слугували базою для їх творення.

Прикладами неологізмів – аббревіатур також можуть слугувати *MTBU* (*Maximum time to belly-up*), *PGST* (*Permanent global summertime*), *FWM* (*flying while Muslim*), *VBIED* (*vehicle-borne improvised explosive device*), *UMPC* (*ultra-mobile personal computer*) та ін.

Як ми наголошували вище, роль багатьох одиниць вторинної номінації полягає в тому, що, «не зважаючи на свій аббревіатурний характер, вони стають базою для подальшого словотворення» [9, с. 21], тобто стають справжнім центром подальших епідигматичних процесів. Трапляються і випадки їх включення у процеси афіксальної деривації: *e-* (*electronic*) + *ICU*; *GOOMBY* + *-ism*; *CEO* + *-cracy*;

Абревіатура *ICU* (*Intensive Care Unit*) була включена у процеси подальшої афіксації за участю афіксального елемента *e-* (*electronic*).

The firm's eICU, developed by former Johns Hopkins intensivists Brian Rosenfeld and Michael J. Breslow,... (Newsweek, September 17, 2007).

До числа англомовних інноваційних аббревіатур належить і одиниця *GOOMBY*

(*get out of my back yard*), яка вживається для позначення людини, що протестує проти розташування поруч із нею потенційно небезпечних об'єктів. На її прикладі можна простежити процес подальшої афіксальної деривації: *GOOMBY* + *-ism* → *GOOMBYism*.

The appellate judge coined a new phrase to describe what council members are doing: GOOMBYism. (The Orange County Register, Febr. 18, 2002).

Так само від одиниці *CEO* (*chief executive officer*) за допомогою механізму афіксації було утворено похідну *CEO* + *-cracy* → *CEOcracy*, яка вживається у значенні «найвищий адміністративний склад корпорацій та компаній» [Ferguson 2002, p. 7].

In the CEO-cracy aborning, a population taught to believe that all blessings flow from the board rooms will assist in the dismantling of public power and hence in its own neutering. (New York Observer, July 31, 2000).

Наведений матеріал підтверджує, що процеси афіксальної деривації одиниць вторинної номінації не несуть серійний характер і можуть вважатися флуктуаційними. Розглядаючи явище вторинної номінації, вважаємо за необхідне зупинитися на деяких його особливостях. Слід звернути увагу на те, що складні консолідовані концепти, які виникли в результаті стягнення лексикалізованих концептів (*CHIEF EXECUTIVE OFFICER*; *GET OUT OF MY BACK YARD* та ін.), як правило, досить швидко починають уживатися у більш економічному (скороченому) варіанті, тобто утворюють власні форматичні варіанти. Причому скорочується лише їх «вербальний інтерфейс», тоді як семантика практично не зазнає змін. Таке «пакування» об'ємних одиниць спілкування дає змогу спостерігати перетворення складних за структурою концептів на лексикалізовані: $K_1 + K_2 + K_3 + K_n = K_1, 2, 3$. При цьому K_1 ; K_2 ; K_3 – концепти (у цьому разі лексикалізовані), K_n – потенційна можливість структури до приєднання «енної» кількості подібних компонентів.

Наведена модель демонструє нам той факт, що лексикалізація складного концепту, утвореного внаслідок ментального об'єднання складників лексико-синтаксичної лінгвоментальної одиниці, відбувається за тим самим принципом, що й утворення морфологізованого метаконцепту за метакогнітивною моделлю афіксоскладання. Це пояснюється саме гомогенетичністю вихідного лінгвоментального матеріалу.

Під час такого перетворення практично відбувається остаточне злиття інформаційного контенту, кластерної структури складників консолідованого концепту. Крім того, у структурі сформованого лексикалі-

зованого концепту можуть з'являтися нові форматичні варіанти його вербальної експлікації. Як правило, вони наділені «більш лексичними» характеристиками. Водночас незручний у використанні первинний (вихідний) форматичний варіант повністю не зникає, а утворює своє власне мікросередовище (етимологічний кластер). Наведені нами приклади також унаочнюють можливість включення лексикалізованих концептів, що утворились від складних концептів, у процеси подальної дериваційної взаємодії із морфологізованими метаконцептами за афіксальними метакогнітивними моделями. У цьому знов-таки прослідковується тісна взаємодія когнітивного, метакогнітивного та вербального рівнів сучасного англомовного лінгвоментального середовища.

Результати проведеного дослідження відкривають широкі перспективи дослідження системних параметрів англомовного лінгвоментального простору, подальших інноваційних процесів, явищ, моделей, конститuentів, варіантів і взаємозв'язків, що визначають його динаміку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабина Л.В. Когнитивный аспект изучения производных глаголов. Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство: Сб. в честь Е.С. Кубряковой. М.: Языки славянских культур, 2009. С. 503–511.
2. Беседина Н.А., Болдырев Н.Н. Когнитивные механизмы морфологической репрезентации в языке. Известия РАН. Серия литературы и языка. 2007. т. 66, № 1. С. 3–10.
3. Болдырев Н.Н. Оценочная метареппрезентация: проблемы изучения и описания. Когнитивные исследования языка. Вып. V. Исследование познавательных процессов в языке: сб. науч. тр. / гл. ред. сер. Е.С. Кубрякова, отв. ред. вып. Н.Н. Болдырев. М.: ИЯЗ РАН; Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2009. С. 43–51.
4. Бондаренко В.О. Фонетична структура інноваційних складних слів сучасної англійської мови (експериментально-фонетичне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ: нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2001. 20 с.
5. Гармаш О.Л. Англомовні морфологізовані концепти: фрактальна параметризація: монографія. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2015. 438 с.
6. Гармаш О.Л. Англомовні морфологізовані метаконцепти як складники концептуальної деривації. Любов к слову: филологические заметки в честь юбилея профессора В.А. Кухаренко: сборник научных статей / под ред. И.М. Колгаевой. Одесса: КП ОМД, 2018. С. 67–76.
7. Гармаш О.Л. Семантичний складник мережі англомовних концептуальних структур. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог: Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 1, березень. С. 104–106.
8. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. / пер. с нем. Г.М. Рамишвили. М.: Прогресс, 1984. 397 с.
9. Зацний Ю.А. Развитие словникового состава современной английской мови в 80-90-ті роки ХХ століття: дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: 10.02.04. К., 1999. 409 с.
10. Карпенко О.Ю. Концептуальний аналіз онімічних композитів. Записки з ономастики. Одеса, 2003. Вип. 7. Власні назви у мові та художньому мовленні. С. 8–16.
11. Карпіловська Є.А. Конструювання складних словотвірних одиниць. К.: Наукова думка, 1990. 156 с.
12. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Отв. ред. Е.А. Земская; Предисл. В.Ф. Новодрановой. Изд. 3-е. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 200 с.
13. Левицький А.Е. Функціональний підхід до аналізу системи номінативних одиниць сучасної англійської мови. Вісник Харківського державного ун-ту. Іноземна філологія на межі тисячоліть. 2000. № 471. С. 137–143.
14. Прищепа В.Є., Новак Л.М. Рівнева та міжрівнева компресія в сучасній німецькій мові. Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту. 2003. № 11. С. 190–193.
15. Тіщенко К.М. Метатеорія мовознавства: монографія. Київ: Основи, 2000. 350 с.
16. Ash T.G. The Banality of the Good. New Statesman. 2003. June 16. P. 12–13.
17. Ferguson N. Full Marx. Financial Times. 2002. P. 7.
18. Garmash O. The category of fractality in studying English morphological concepts. «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna. 2015. P. 19–23.
19. Tobias S., Everson H.T. Assessing Metacognitive Knowledge Monitoring. College Board Report. No. 96–01. NY: The College Board, 1996. 38 p.